

Писемне мовлення - особлива форма спілкування.

Прищеп О.Ю.,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки АПН України,
канд.пед.наук.

Спілкування між людьми в цивілізованому суспільстві здійснюється за допомогою усного і писемного мовлення. З розвитком технічного прогресу, а саме появою комп'ютерних технологій, значною мірою зросла потреба у такій формі комунікації, як писемне мовлення. Тут писемне мовлення у певній мірі починає набирати деяких ознак усного мовлення: спілкування з реальним співрозмовником, можливість одержання швидкого зворотного зв'язку, використання коротких, обірваних фраз, скорочення часу спілкування. Однак і за нових комунікацій писемне мовлення зберігає свої специфічні ознаки, бо виконує особливі функції.

Писемне спілкування залишається розірваним і в просторі, і в часі, здебільшого розраховано на відсутнього читача, тому вважається монологічним. Під час письмового викладу думок вимагається однаково уважного стеження як за тим, що написати, так і за тим, як написати, тому не обходиться без загальноприйнятих графічних, технічних, орфографічних та пунктуаційних норм.

Писемному мовленню властиві переважно повні речення, не тільки прості, а й складні, які навіть дуже часто в ньому переважають. Самі слова тут добираються більш суворо, ніж для усного, з урахуванням літературної традиції.

Важливого значення під час писемного висловлювання набуває сам процес писання. Він відбувається за участі мовно-артикуляційного, слухового, рухового та зорового аналізаторів. Під час письма вони постійно взаємодіють між собою. Ослаблення одного з них гальмує всю ланку. Крім цього письмо вимагає вольового і фізичного напруження.

Писемне мовлення належить до проблем розвитку вищих психічних функцій і тому психологи вважають, що до такої діяльності дитину необхідно готувати психологічно. Л.С.Виготський пише, що готувати дітей до писемного мовлення можна вже в дошкільному віці, але цей процес не має проходити, як просте переведення усного мовлення в писемні знаки, тобто через формування навички письма. Він пропонує формувати письмо, як відтворення свого неповторного мовлення, як важливий елемент дитячого життя. На думку Л.Виготського, починати вводити дитину у писемне мовлення потрібно у стихії ще не організованого шкільною програмою мовного мислення дитини. Це означає, що початок оволодіння письмом проходить «за програмою дитини». Як конкретно це може відбуватись психолог не пише, однак він вважає, що розвинути писемне мовлення дітей цього віку можливо при врахуванні його особливостей.

Перша особливість писемного мовлення полягає у віддаленості мотивів використання його цими дітьми. Вони ще не переживають потреби в цій новій мовленнєвій функції, не замислюється над тим, для чого вона їм потрібна. Завданням навчання і є актуалізація процесу усвідомлення дітьми мовленнєвих засобів, наближення мотивів спілкування за допомогою писемних знаків.

Друга особливість писемного мовлення полягає у високому рівні абстракції цієї діяльності. Під час писемного мовлення дитина має весь час діяти вольовим чином. Перехід від максимально стисненого внутрішнього до

максимально розгорнутого писемного мовлення, спрямованого на співрозмовника, потребує вольових зусиль для побудови мислительної канви. З вольовим характером процесу опанування писемним мовленням пов'язана також більша його усвідомленість, порівняно з усним мовленням.

Відомий вчений Д.Б.Ельконін відзначає бідність і убогість писемного мовлення молодшого школяра порівняно з усним. Він вважає, першокласник пише так, як говорить зовсім маленька дитина. Чому? Пояснює, як і його попередник, що писемне мовлення не є переводом усного мовлення у письмові знаки. Усне мовлення починається з повного речення. Писемне – із звукобуквеного аналізу слова. У писемному мовленні письмо цілим словом є неможливим і виключеним із самого початку технікою письма, яка вимагає аналітичного розкладання слова на звуки.

Писемне мовлення, відзначає Д.Ельконін, по-перше, мовлення рефлексивне, що вимагає створення образу слова, зупинки вільного промовляння слова і – аналітичного розкладання мовлення. По-друге, писемне мовлення – це внутрішній діалог з уявним співрозмовником, це мовлення на одинці. «Реакції» співрозмовника, що я передбачу у своєму внутрішньому мовленні під час письма, визначають моє мовлення інакше, ніж слова реального партнера у мовленні усному. Д.Ельконін вважає, що вплив співрозмовника в усному мовленні, сильніше, ніж у писемному.

Запропонований Д.Б.Ельконіним підхід до навчання молодших школярів писемному мовленню базується на відтворенні дітьми максимально спрощених дорослими за накресленням і функцією знаків позначення мовлення. Відтворення через усвідомлення школярами його сутності має постати для них опорою у мовній творчості.

Засвоєння молодшими учнями елементарних узагальнень про мовленнєву діяльність і її елементи (звуки, букви, склади, слова, речення) є однією з умов успішного формування писемного мовлення.

С.Курганов бачить писемне мовлення глибшим, ніж усне, це пов'язує з уявним відповідачем. Чуже слово вимагає викривлятися, «корчитись» писемне мовлення автора, формуючи атомарну внутрішньодіалогічну структуру мовлення, не менш напружену, ніж у ситуації безпосереднього усного спілкування. Писемне мовлення дійсно дає можливість створити образ свого особистого мовлення, відстороненого від автора.

Вчений пише, що в атомарній структурі писемного висловлювання дитини є певний аналог боротьби різних культур і способів бачення – у будь-якій складній культурній дії сучасної людини:

а) античне розумне удивляння у особисті органи бачення і слухання, «налагодження» їх, виділення свого слова як фігури із фона, створення цілісного образу самого себе як того, хто говорить і чує;

б) середньовічне уміння, невід'ємне від моїх рук (каліграфія) і разом з тим відтворююче не мене, а високі образи і норми;

в) сучасний фонематичний аналіз і моделювання загальних закономірностей орфографії, як тих складових, що визначають моє письмо іззовні;

г) сучасне – ХХ ст. – звертання до внутрішньомовленнєвих, горлових, хлібниківських витоків мовлення і мислення, формування писемного мовлення як мовлення поетичного, як внутрішнього мовлення «відкритим» текстом, одночасно – крайнє індивідуалізованій і – тією, що вільно володіє усіма мовленнєвими жанрами.

Характерним для мовленнєвої практики ХХ ст. є , на погляд автора, не етапність, а одночасність і постійне поєднання усіх цих полюсів писемного мовлення.

Це поєднання ніколи не може бути задане іззовні, через те що кожного разу є справою самої дитини і тому набуває неповторні риси.

Карабаєва І.І. вбачає успішність навчання писемного мовлення в усвідомленні відношень між письмовим знаком і його значенням, а також знаннях і уміннях з функціонального використання його.

Початкові форми навчальної діяльності з писемного мовлення включають здатність дітей диференційовано сприймати й виділяти з оточення представленого в формі знаків, символів мовленнєвого потоку, граматичні елементи; свідомо ставитись до того, що кожен мовленнєвий звук, буква, слово, речення мають свою форму – знак щось позначає і має свою кількісну і якісну характеристику; відтворювати елементи мовленнєвої дійсності в словесній формі – читати і розуміти прочитане, а також графічними засобами – малюнком, умовними позначками, буквеними знаками. Компонентами психологічної готовності дошкільників до оволодіння писемним мовленням виступають:

1) мотиви опанування ними читанням і письмом;

2) усвідомлення диференційованого сприймання і розуміння дошкільниками прочитаного тексту і уміння висловити свої думки про зміст прочитаного в усній формі і доступними графічними знаками;

3) сформованість знаково-символічної функції мислення.

Пошуки розвитку писемного мовлення відбуваються й у практиці. Практичні дослідження засвідчують, що існують резервні можливості ефективної підготовки дітей 6-річного віку до писемного мовлення:

1) завдяки створенню активного навчального середовища у вигляді розвивального навчання,

2) за умов дотримання правила – при навчанні не віддавати пріоритет традиційному формуванню техніки читання і письма,

3) в разі гуманного ставлення дорослих до результатів діяльності дітей.

Доведено, що можливим ефективним формуванням психологічної готовності дитини до оволодіння писемним мовленням є підвищення розумової активності дітей, застосування завдань проблемного характеру та різноманітних видів діяльності на заняттях. В разі оволодіння дошкільниками навичками читання, письма без достатнього розвитку механізмів їхньої розумової діяльності, в подальшому гальмується вироблення умінь усвідомленого швидкого читання і письма, що призводить до появи певних труднощів при опануванні писемним мовленням в умовах шкільного навчання.

У початковій школі труднощі, що їх діти самі починають відчувати, виникають перед ними тоді, коли їхнє усне мовлення починає набирати монологічної форми. Однак ці труднощі набагато менші за ті, що виникають перед дитиною під час писемного мовлення, коли треба передати на письмі свої власні думки. Зокрема в першому і другому класах труднощі засвоєння писемного мовлення пов'язані з розвитком уміння слухати і диференціювати звуки, встановлювати відповідність між звуком і буквою, відтворювати рухом на папері графеми.

Труднощі, на відміну від труднощів, пов'язаних з технікою письма, не тільки не зменшуються з кожним роком навчання, а навіть збільшуються. Це стається тому, що з часом, з віком, поступово ускладнюється зміст думок дитини.

Розвиток писемного мовлення в початковій школі невідривно пов'язаний з технікою письма літер. Кожна нова графема, що засвоєна першокласником, стає для нього відкриттям, задоволенням. Графічні знаки дитина засвоює свідомо і також свідомо в результаті цілеспрямованого навчання переводить промовлений звук у букву, звукосполучення у буквосполучення і далі у слова. Перші слова, які пише учень першого класу дещо далекі від обставин, у яких він знаходяться (це пов'язано з методикою навчання), однак вони добре зрозумілі за змістом і часто вживані в усному мовленні. Спочатку це слова і речення, які діти копіюють і отже пишуть для себе, для вчителя. Таке письмо обов'язково пов'язано з вимогою правильного і чіткого зображення письмових знаків. Це перший крок до розвитку писемного мовлення. Пізнавши процес писання у дитини виникає бажання написати самостійно, без втручання дорослих: підписати свій малюнок, написати просто знайомі слова-назви оточуючих предметів, коротку записку мамі, в якій залишити своє повідомлення, пізніше свої думки, враження, писати про те, що дійсно хвилює. І тут у дитини з'являється потреба у виправленні, переписуванні, удосконаленні свого письма.

Важливим фактором є така організація вчителем роботи, за якої у того, хто робить записи, були б зацікавлені читачі або слухачі, готові обговорити написане і передусім текст, а не огріхи в побудові речень, правописі.

Прищеп О.Ю. **Писемне мовлення – особлива форма спілкування.**

У статті розкриваються особливості розвитку писемного мовлення в учнів початкових класів та його резерви.

Писемне мовлення, структура, аналіз, графіка, техніка.

Прищепа О.Ю. **Письменная речь – особенная форма общения.**

В статье раскрываются особенности развития письменной речи младших школьников и ее резервы.

Письменная речь, структура, анализ, графика, техника.

Olga Prischepa. The Written Speech - Special Form of Communication.

The peculiarities of the written speech and problems of its development in the primary school are analyzed in the article.

Written speech, structure, graphic of the write, technique of the write.

Література

1. Виготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1934.
2. Карабаева І.І. Психологічна готовність до писемного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Автореферат дис. – К., 2003. – 18с.
3. Курганов С. Письменная речь первоклассника // «Народное образование». – 1990. – № 9.
4. Литовський В.Ф. Становлення молодшого школяра як суб'єкта писемного мовлення (в умовах культурологічного орієнтованого навчання). Автореферат дис. – К., 2003. – 20с.
5. Павлик О.Л. Розвиток писемного мовлення учнів 4(3) класів на уроках української мови у школах з російською мовою навчання. Автореферат дис. – 2003. – 18с.
6. Ельконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М., 1974.